

OLIIY TA'LIMDA UDL TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA INKLYUZIV MUHIT YARATISH

СОЗДАНИЕ ИНКЛЮЗИВНОЙ СРЕДЫ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИЙ UDL

CREATING AN INCLUSIVE ENVIRONMENT IN HIGHER EDUCATION BASED ON UDL TECHNOLOGIES

YUNUSOVA XUSNORA SHUXRAT QIZI

Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi doktoranti
p.f.f.d (PhD) v.b dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida Universal Design for Learning (UDL) texnologiyalari asosida inklyuziv muhit yaratish masalalari yoritilgan. UDL yondashuvining nazariy asoslari, asosiy tamoyillari hamda nogironligi bo'lgan talabalar uchun moslashtirilgan ta'lim muhitini tashkil etishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli va adaptiv texnologiyalarning inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, UDL, oliy ta'lim, to'siqsiz muhit, adaptiv texnologiyalar, pedagogik texnologiyalar, nogironligi bo'lgan talabalar, ta'lim sifati.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы создания инклюзивной среды в системе высшего образования на основе технологий Universal Design for Learning (UDL). Проанализированы теоретические основы и основные принципы подхода UDL, а также его значение в организации адаптированной образовательной среды для студентов с ограниченными возможностями. Кроме того, раскрыта роль цифровых и адаптивных технологий в повышении эффективности инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, UDL, высшее образование, безбарьерная среда, адаптивные технологии, педагогические технологии, студенты с ограниченными возможностями, качество образования.

Annotation: This article discusses the issues of creating an inclusive environment in higher education based on Universal Design for Learning (UDL) technologies. The theoretical foundations and main principles of the UDL approach, as well as its importance in organizing an adapted educational environment for students with disabilities, are analyzed. In addition, the role of digital and adaptive technologies in improving the effectiveness of inclusive education is revealed.

Keywords: inclusive education, UDL, higher education, barrier-free environment, adaptive technologies, pedagogical technologies, students with disabilities, quality of education.

Bugungi kunda dunyo ta'lim tizimida barcha talabalar uchun teng imkoniyatlarni yaratish masalasi ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida nogironligi bo'lgan va alohida ta'lim ehtiyojiga ega talabalar sonining ortib borishi inklyuziv ta'limni rivojlantirish zaruratini kuchaytirmoqda. Shu nuqtai nazardan, Universal Design for Learning (UDL) yondashuvi zamonaviy inklyuziv ta'lim muhitini tashkil etishda samarali pedagogik texnologiya sifatida e'tirof etilmoqda. UDL modeli barcha talabalarning individual imkoniyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini moslashtirishga xizmat qiladi.

UDL konsepsiyasi ilk bor CAST (Center for Applied Special Technology) markazi tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi ta'lim jarayonidagi to'siqlarni kamaytirish hamda barcha talabalar uchun qulay va moslashuvchan o'quv muhitini yaratishdan iboratdir. Mazkur model neyropsixologik tadqiqotlarga asoslanadi va inson miyasi axborotni qabul qilish, qayta ishlash hamda javob reaksiyalarini shakllantirishdagi individual farqlarni hisobga oladi. Shu sababli UDL yondashuvi an'anaviy "hamma uchun bir xil ta'lim" modelidan voz kechib, differensial va moslashuvchan o'qitishni taklif etadi.

UDL modeli zamonaviy neyrofanning yutuqlariga tayangan holda ishlab chiqilgan bo'lib, inson miyasining uchta asosiy tarmog'i faoliyatiga asoslanadi. Bular tanib olish (Recognition Network), strategik (Strategic Network) va affektiv (Affective Network) tizimlardir. Tanib olish tarmog'i axborotni qabul qilish va tushunishga xizmat qilsa, strategik tarmoq bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etish hamda muammoni hal qilish jarayonlarini boshqaradi. Affektiv tarmoq esa motivatsiya, qiziqish va emotsional ishtirokni shakllantiradi. Aynan ushbu neyropsixologik mexanizmlar UDLning uchta asosiy tamoyili – taqdim etish, jalb etish va ifodalashning

ilmiy asosini tashkil etadi. Shuning uchun UDL faqat pedagogik yondashuv emas, balki kognitiv va neyropsixologik tadqiqotlar bilan tasdiqlangan model hisoblanadi.

UDL texnologiyalarining samaradorligi professor-o'qituvchilarning inklyuziv kompetentligiga bevosita bog'liqdir. Zamonaviy tadqiqotlarda inklyuziv kompetentlik tolerantlik, pedagogik moslashuvchanlik, kommunikativ kompetensiya va refleksiv faoliyat komponentlari orqali tavsiflanadi. O'qituvchi UDL tamoyillarini amaliyotga joriy etish uchun talabalar ehtiyojlarini diagnostika qila olishi, o'quv materiallarini differensiallashtirishi hamda baholashning muqobil shakllaridan foydalana olishi lozim. Shu sababli UDL texnologiyalarini joriy etish professor-o'qituvchilar malakasini oshirish tizimini takomillashtirish bilan chambarchas bog'liqdir.

Xalqaro tadqiqotlar natijalariga ko'ra, UDL tamoyillari asosida tashkil etilgan ta'lim muhitida talabalarning akademik ko'rsatkichlari, darslardagi faolligi va mustaqil ta'lim olish ko'nikmalari sezilarli darajada oshadi. Ayniqsa, nogironligi bo'lgan talabalarda ta'lim jarayonidan chiqib ketish xavfi kamayadi, akademik integratsiya darajasi esa ortadi. Buning sababi UDL ta'limdagi sun'iy to'siqlarni bartaraf etib, talabaga o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon qilish imkonini berishidir.

UDL texnologiyalarini joriy etish BMTning 2030-yilgacha bo'lgan Barqaror rivojlanish maqsadlari bilan ham uzviy bog'liqdir. Xususan, 4-maqсад — "Sifatli ta'lim" barcha uchun teng va inklyuziv ta'lim imkoniyatlarini yaratishni nazarda tutadi. UDL modeli ushbu maqsadni amaliyotga tatbiq etuvchi pedagogik mexanizmlardan biri sifatida qaraladi. Shu jihatdan UDL nafaqat ta'lim texnologiyasi, balki ijtimoiy adolat va ta'limda tenglikni ta'minlash vositasi ham hisoblanadi.

UDL modelining asosini uchta

fundamental tamoyil tashkil etadi. Birinchi tamoyil — “taqdim etishning turli usullari” bo‘lib, bunda o‘quv materiallari turli shakllarda yetkaziladi. Masalan, matnli ma’lumot audio, video, infografika, subtitrlar yoki elektron formatlarda taqdim etilishi mumkin. Bu ayniqsa ko‘zi ojiz, eshitishda nuqsoni bo‘lgan yoki o‘qishda qiyinchilikka ega talabalar uchun muhim hisoblanadi. Ikkinchi tamoyil — “faollik va ishtirokning turli usullari” bo‘lib, talabalarni ta’lim jarayoniga motivatsion jihatdan jalb qilishni nazarda tutadi. Talabalarining qiziqishlari va psixologik xususiyatlariga mos metodlardan foydalanish ularning darsdagi ishtirokini oshiradi. Uchinchi tamoyil esa — “ifodalashning turli usullari” bo‘lib, bunda talabalar o‘z bilimlarini turli shakllarda namoyon etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Masalan, yozma ish, prezentatsiya, loyiha, audiojavob yoki amaliy topshiriqlar orqali baholash amalga oshirilishi mumkin.

Oliy ta’lim tizimida UDL texnologiyalaridan foydalanish inklyuziv muhitni shakllantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Chunki oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar nafaqat jismoniy imkoniyatlari, balki o‘quv uslubi, axborotni qabul qilish darajasi, kommunikativ va ijtimoiy ko‘nikmalari bilan ham bir-biridan farqlanadi. UDL yondashuvi aynan mana shu xilma-xillikni tabiiy holat sifatida qabul qiladi va o‘quv jarayonini barcha uchun qulay tashkil etishni maqsad qiladi.

Inklyuziv muhit yaratishda raqamli texnologiyalar ham muhim o‘rin tutadi. Elektron platformalar, adaptiv dasturlar, ekran o‘qish vositalari, subtitrlar videodarslar, audio materiallar hamda interaktiv ta’lim resurslari UDL tamoyillarini amaliyotga joriy etishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams kabi platformalarda moslashtirilgan materiallarni joylashtirish nogironligi bo‘lgan talabalar uchun mustaqil o‘qish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu

bilan birga, sun’iy intellekt va assistiv texnologiyalar yordamida individual ta’lim trayektoriyalarini shakllantirish imkoniyati ham ortib bormoqda.

Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya va Finlandiya kabi mamlakatlarda UDL modeli inklyuziv ta’lim siyosatining muhim qismi sifatida qo‘llanilmoqda. Ushbu davlatlarda universitetlarning o‘quv dasturlari va baholash tizimlari UDL tamoyillari asosida moslashtirilgan. Natijada nogironligi bo‘lgan talabalarining akademik faolligi, mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalari va ijtimoiy integratsiyasi sezilarli darajada oshgan.

O‘zbekistonda ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinmoqda. Biroq oliy ta’lim muassasalarida UDL texnologiyalaridan foydalanish hali yetarli darajada tizimli yo‘lga qo‘yilmagan. Ko‘plab OTMlarda o‘quv materiallarini moslashtirish, assistiv texnologiyalarni joriy etish va professor-o‘qituvchilarning inklyuziv kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati saqlanib qolmoqda. Shu sababli UDL asosida inklyuziv muhit yaratish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega hisoblanadi.

Oliy ta’lim muassasalarida UDL texnologiyalarini joriy etish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

- o‘quv dasturlarini UDL tamoyillari asosida qayta loyihalash;
- elektron ta’lim resurslarining universal dizayn talablariga mosligini ta’minlash;
- professor-o‘qituvchilar uchun inklyuziv pedagogika va UDL bo‘yicha maxsus treninglarni tashkil etish;
- assistiv texnologiyalar bilan jihozlangan resurs markazlarini tashkil etish;
- nogironligi bo‘lgan talabalar ehtiyojlarini muntazam monitoring qilish tizimini yo‘lga qo‘yish.

Mazkur chora-tadbirlar oliy ta’limda

inklyuziv muhit sifatini oshirish va nogironligi bo'lgan talabalarning akademik hamda ijtimoiy integratsiyasini kuchaytirishga xizmat qiladi.

UDL texnologiyalarini oliy ta'lim tizimiga integratsiya qilish inklyuziv ta'lim samaradorligini diagnostika qilish metodologiyasini takomillashtirish uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki UDL asosida yaratilgan ta'lim muhiti talabalar ehtiyojlariga moslashuv darajasi, pedagogik qo'llab-quvvatlash sifati, akademik ishtirok va ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlarini baholash imkonini beradi. Bu esa inklyuziv ta'lim sifatini monitoring qilish va boshqarishda ilmiy asoslangan

diagnostik mexanizmlarni ishlab chiqishga zamin yaratadi.

UDL texnologiyalari oliy ta'lim tizimida inklyuziv muhitni shakllantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Ushbu yondashuv barcha talabalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratish, o'quv jarayonidagi to'siqlarni kamaytirish hamda ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Kelgusida oliy ta'lim muassasalarida UDL asosidagi pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, professor-o'qituvchilarni maxsus tayyorlash va adaptiv ta'lim resurslarini rivojlantirish inklyuziv ta'lim samaradorligini yanada oshirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Rose D.H., Meyer A. Teaching Every Student in the Digital Age: Universal Design for Learning. – Alexandria, VA: ASCD, 2002.
2. Meyer A., Rose D.H., Gordon D. Universal Design for Learning: Theory and Practice. – Wakefield, MA: CAST Professional Publishing, 2014.
3. Hall T.E., Meyer A., Rose D.H. Universal Design for Learning in the Classroom: Practical Applications. – New York: Guilford Press, 2012.
4. Novak K. UDL Now!: A Teacher's Guide to Applying Universal Design for Learning. – Wakefield, MA: CAST Professional Publishing, 2021.
5. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2017.
6. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. – New York: United Nations, 2006.
7. Florian L., Black-Hawkins K. Exploring Inclusive Pedagogy. // British Educational Research Journal. – 2011. – Vol. 37(5). – P. 813–828.